

О. М. Берназ-Лукавецька, кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СТРАХОВИХ ВІДНОСИН

Цивільно-правове регулювання – засоби, способи і форми цивільного права, які впливають на поведінку суб'єктів цивільного права. Систему правових засобів, їх послідовність, регулювання, вдосконалення цивільних відносин на засадах основних принципів цивільного права (вільного волевиявлення, диспозитивності, рівності сторін) та відповідні юридичні факти, які породжують ці правовідносини називають механізмом цивільно-правового регулювання. Укладення договору страхування породжує цивільні правовідносини і є юридичним фактом. Цивільно-правове регулювання страхових відносин відбувається головним чином через правові норми закріплені в Цивільному Кодексі України, Закону України «Про страхування» та інших підзаконних актах, через укладання цивільно-правового договору про надання страхових послуг, який породжує у страховика та страхувальника відповідні права та обов'язки, а також через конкретну поведінку суб'єктів страхових правовідносин та можливість захисту своїх прав при їх порушенні. Цивільно-правовий договір виступає формою правового регулювання страхових відносин. Договір страхування належить до цивільно-правових договорів, а саме до договорів про надання послуг, до яких може бути застосовані норми загальних положень ЦК України про послуги. Відсутність типових критеріїв до договорів страхування, стрімкий розвиток економіки та ризикових видів діяльності спричиняє їх різноманіття. Договір страхування відноситься до договорів про надання послуг.

На наш погляд послуга має отримати своє правове визначення через розуміння направленої дії, або діяльності визначеного кола осіб (як фізичних так і юридичних), що має за мету задоволення потреб. Страхова послуга, яка належить до фінансових послуг, направлена на захист страхових інтересів фізичних та юридичних осіб (страховий захист).

Ключові слова: цивільно-правове регулювання, страхування, страхові відносини, послуга, договір, механізм, договір про надання послуг, страхова послуга, фінансова послуга, шкода.

О. М. Bernaz-Lukavetska. Civil law regulation of insurance relations

Civil law regulation means the means, methods and forms of civil law that affect the behavior of civil law subjects. The system of legal means, their sequence, regulation, and improvement of civil relations based on the basic principles of civil law (free will, discretion, equality of parties) and the relevant legal facts that give rise to these legal relations are called the mechanism of civil law regulation. The conclusion of an insurance contract gives rise to civil legal relations and is a legal fact. The civil law regulation of insurance relations is carried out mainly through the legal norms enshrined in the Civil Code of Ukraine, the Law of Ukraine «On Insurance» and other bylaws, through the conclusion of a civil law contract for the provision of insurance services, which gives rise to the respective rights and obligations of the insurer and the insured, as well as through the specific behavior of the subjects of insurance relations and the possibility of protecting their rights in case of their violation. A civil law contract is a form of legal regulation of insurance relations. An insurance contract is a civil law contract, namely a service contract, to which the provisions of the general provisions of the Civil Code of Ukraine on services may be applied. The absence of standard criteria for insurance contracts, the rapid development of the economy and risky activities result in their diversity. The absence of standard criteria for insurance contracts and the rapid development of the economy and risky activities result in their diversity. An insurance contract is a service contract. In our opinion, a service should be legally defined through the understanding of a directed action or activity of a certain circle of persons (both individuals and legal entities) aimed at satisfying needs. An insurance service, which is a financial service, is aimed at protecting the insurance interests of individuals and legal entities (insurance coverage).

Key words: civil law regulation, insurance, insurance relations, services, contract, mechanism, service contract, insurance service, financial service, damage.

Постановка проблеми. Сучасне суспільство не може існувати без страхування, як гарантії захисту від ризиків різного виду, що пов'язані з заподіянням шкоди життю, здоров'ю чи майну фізичних або юридичних осіб. Розвиток економічних відносин, зростання продуктів на ринку страхування спричинило потребу регулювання нових видів договорів страхування та необхідність визначення способів та методів правового регулювання страхових відносин загалом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Визначення категорій «регулювання», «правового регулювання», «механізм цивільно-правового регулювання», знайшла належне місце в працях таких вітчизняних та зарубіжних вчених, як: Гриняка А. Б., Примака В. Д., Міловської Н. В., Невестюк С. В., Погрібного С. О., Пленюка М. Д., Федорченко Н. В., та інш. Страхування як різновид послуги та її правове регулювання досліджувались в багатьох науковців: Шешеніна Є. Д., Кабалкіна А. Ю., Луця В. В., Федорченко Н.В. та інших.

Мета статті – дослідити систему правових засобів, що становлять зміст цивільно-правового регулювання, за допомогою яких регулюються страхові відносини.

Виклад основного матеріалу. Страхування, відповідно до нині чинного Закону України «Про страхування» від 07.03.1996р. № 86-96 – це «вид цивільно-правових відносин щодо захисту майнових інтересів фізичних осіб та юридичних осіб у разі настання певних подій (страхових випадків), визначених договором страхування або чинним законодавством, за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати фізичними особами та юридичними особами страхових платежів (страхових внесків, страхових премій) та доходів від розміщення коштів цих фондів.» [1]. В новій редакції Закону «Про страхування», який набирає чинності з 01.01.2024 р., страхування визначається дещо по іншому «- правовідносини щодо захисту страхових інтересів фізичних та юридичних осіб (страховий захист) при страхуванні ризиків, пов'язаних з життям, здоров'ям, працездатністю та пенсійним забезпеченням, з володінням, користуванням і розпорядженням майном, з відшкодуванням страхувальником заподіяної ним шкоди особі або її майну, а також шкоди, заподіяної юридичній особі, у разі настання страхових випадків, визначених договором страхування, за рахунок коштів фондів, що формуються шляхом сплати страхувальниками страхових премій (платежів, внесків), доходів від розміщення коштів таких фондів та інших доходів страховика, отриманих згідно із законодавством» [2]. Майнові інтереси замінюються на страхові інтереси («матеріальна заінтересованість та/або потреба потенційного страхувальника (іншої особи, визначеної у договорі страхування) у страхуванні ризиків, пов'язаних з життям, здоров'ям, працездатністю та пенсійним забезпеченням, з володінням, користуванням і розпорядженням майном, з відшкодуванням страхувальником заподіяної ним шкоди особі або її майну, а також шкоди, заподіяної юридичній особі;»), а цивільно-правовідносини замінюються на правовідносини. Видається, що відбулася заміна цивільно-правового механізму регулювання страхових відносин на інший.

Правовідносини – це вид суспільних відносин, які врегульовані нормами права. «У загальній теорії права немає єдиного підходу до тлумачення поняття правового регулювання як однієї з основоположних категорій правової дійсності, адже через регулювання виявляється сутність і соціальне призначення права» [3]. В. Л. Яроцький розуміє правове регулювання «як регламентаційний вплив на особисті немайнові та майнові відносини цілісної системи правових засобів, що забезпечує впорядкованість фактичної поведінки їх учасників» [4]. С. В. Невестюк зазначає – «правове регулювання» ґрунтується на понятті «регулювання» (від лат. *regulo* – правило). Вона означає впорядкування, налагодження, приведення чогось у відповідність до чогось іншого» [3]. Слушною є ідея, що нормативне врегулювання відносин відбувається як завдяки безпосередньо нормам права, так і завдяки функціонуванню певного механізму, через який норма права реалізується. «Такий механізм трансформації нормативних положень у процесі врегулювання суспільних відносин правової науки другої половини ХХ – початку ХХІ ст. було названо механізмом правового регулювання» [5, с. 189]. При аналізі різних підходів до механізму цивільно-правового регулювання слід зосередитись на регулюванні договірних відносин та відносин з надання послуг. Наприклад, С. О. Погрібний представляє механізм правового регулювання договірних відносин через «послідовні зміни правових явищ: «норма права, що регулює цивільні відносини, – юридичний факт – права й обов'язки, що існують у цивільних правовідносинах, які виникли на його підставі – реалізація цих прав та виконання обов'язків, а за необхідності також захист порушеного права чи інтересу» [6, с. 136].

Н. В. Федорченко механізмом правового регулювання відносин із надання послуг, бачить як «систему взаємодіючих між собою елементів (правових засобів, способів і форм), за допомогою яких забезпечується регулювання відносин із надання послуг, а також реалізується закладена в нормах права і положеннях договору модель поведінки замовника та виконавця щодо споживання наданої послуги та одержання винагороди за це» [7, с. 9] Науковець наводить декілька «елементів механізму правового регулювання відносин з надання послуг: а) норми цивільного права або проновані сторонами договору про надання послуг, умови; б) юридичні факти; в) права та обов'язки (правовідносини), що виникають на підставі норм цивільного права та з договорів про надання послуг; г) поведінку учасників правовідносин щодо надання послуг з реалізації їхніх суб'єктивних прав та обов'язків, закладених у правових норм та визначених волею замовника та виконавця; г) захист закладених у правових нормах та визначених волею замовника та виконавця суб'єктивних цивільних прав та законних інтересів за умови їхнього порушення» [7 с. 55-56].

Досліджуючи правове регулювання зобов'язальних відносин М.Д. Пленюк виділяє «цілісну сукупність правових норм (передумов), та (або) інших соціальних регуляторів, які впорядковують правовідношення, юридичні факти, що формують модель зобов'язань, а також сукупність засобів (суб'єктивні цивільні права та юридичні обов'язки), способів (зобов'язання, дозволи, заборони) та форм (належне, своєчасне виконання), які перебувають у взаємодії і взаємозв'язку» [8, с. 13].

Описуючи механізм цивільно-правового регулювання відносин у сфері надання медичної допомоги І. Я. Сенюта наголошує на «системі цивільно-правових засобів, способів і форм, за допомогою яких забезпечується реалізація фізичною особою її права на медичну допомогу в установленому законом або договором порядку» [9, с. 125].

Близькою до нашої є думка Н. В. Міловської, яка описує механізм правового регулювання договірних відносин зі страхування через «систему цивільно-правових засобів, способів і форм, за допомогою яких відбувається упорядкування відповідних відносин, пов'язується виникнення у страховика та страхувальника

прав та обов'язків, а також реалізується ідеальна модель їхньої поведінки, закладена в нормах права та положеннях договору» [10, с. 85]. А до елементів механізму правового регулювання договірних відносин зі страхування відносить: «а) норми цивільного права або погоджені сторонам договору страхування договірні умови; б) юридичні факти; в) виконання прав та обов'язків (правовідносин) учасників договірних страхових відносин; г) здійснення прав та виконання обов'язків учасників договірних страхових правовідносин, передбачених правовими нормами та визначених за домовленістю страховика та страхувальника у змісті договору; г) захист суб'єктивних цивільних прав та законних інтересів учасників договірних страхових відносин за умови їхнього порушення [10, с. 86]. Цивільно-правовий договір виступає формою правового регулювання страхових відносин. В. В. Луць визначає договір « – це така спільна дія осіб, яка спрямована на досягнення певних цивільно-правових наслідків: набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків. Саме за цією ознакою цивільноправовий договір відрізняється від договірних форм, що їх використовують в інших галузях права (трудовому, міжнародному, публічному тощо)» [11, с. 34]. М. М. Сібільов вбачає в договорі «умову, з якою норми права пов'язують виникнення, зміну або припинення правовідносин і певний автономний регулятор суспільних відносин» [12, с. 232].

Договір страхування належить до цивільно-правових договорів, а саме до договорів про надання послуг, до яких може бути застосовані норми загальних положень Цивільного Кодексу України про послуги. В той же час, стрімкий розвиток економічних відносин стає основою для виникнення нових страхових послуг, які потребують договірного регулювання. На практиці такі нові відносини регулюються здебільшого в договорах страхування, на принципах свободи договору, закріпленого ч. 1 ст. 6 ЦК України. Задекларованим є «право сторін укладати як договори, передбачені законом, так і договори, які законом не передбачені, але йому не суперечать» [13, с. 8]. Визначення поняття договору страхування передбачено Цивільним Кодексом України і Законом України «Про страхування». Ст. 979 Цивільного Кодексу України говорить «За договором страхування одна сторона (страховик) зобов'язується у разі настання певної події (страхового випадку) виплатити другій стороні (страхувальникові) або іншій особі, визначеній у договорі, грошову суму (страхову виплату), а страхувальник зобов'язується сплачувати страхові платежі та виконувати інші умови договору.» [14]. Як правило договори страхування відносять до договорів з надання фінансових послуг, яким властива різноманітність з притаманними тільки йому особливостями. Чіткого визначенню послуги законодавець не надає, що ускладнює їх цивільно-правове регулювання. У статті 177 Цивільного Кодексу України послуга представлена, як самостійний об'єкт цивільних прав, в той же час, не містить їх законодавчого визначення. Відсутнє нормативне визначення послуги як правової категорії і в главі 63 Цивільного Кодексу України «Послуги. Загальні положення». Різні думки висловлюють дослідники цієї проблематики. Н. В. Федорченко наголошує, що «у правовому розумінні під послугою необхідно розуміти діяльність, яка здійснюється для виконання цивільного обов'язку і не пов'язана зі створенням майнового блага» [7, с. 241]. За визначенням С. О. Ємельянчика послуга – «це дія (діяльність), спрямована на задоволення особи, яка виражається у відсутності втілення у певному майновому результаті, що є невіддільним від самої діяльності, якість якого не може гарантуватися і який безпосередньо споживається у момент її здійснення» [15, с. 108]. Н. В. Дроздова характеризує послугу як дію, виражену в конкретному корисному результаті, що створено працею особи (юридичної або фізичної), нематеріальним (неречовим) за формою, який невідокремлений від діяльності його виконавця і становить об'єктивно досяжні зміни у зовнішньому світі або стані суб'єкта (духовному, фізіологічному чи психологічному) [16, с. 14]. В. В. Резнікова вважає, «що найбільшого поширення в юридичній літературі отримало визначення сутності послуги як діяльності, що не має уречевленого результату» [17, с. 61]. Єдине нормативне визначення послуги бачимо у ст. 1 Закону України «Про захист прав споживачів» від 12.05.1991 р. № 1023-ХІІ, а саме послуга це – «діяльність виконавця з надання (передачі) споживачеві певного визначеного договором матеріального чи нематеріального блага, що здійснюється за індивідуальним замовленням споживача для задоволення його особистих потреб». [18].

Поняття «послуга» до кінця не визначено, різняться її визначення як в дослідженнях різних науковців, так і у вживанні в законодавчих, підзаконних, нормативно-правових актах. На наш погляд послуга має отримати своє правове визначення через розуміння направленої дії, або діяльності визначеного кола осіб (як фізичних так і юридичних), що має за мету задоволення потреб. Страхова послуга, яка належить до фінансових послуг «що надається страховиком для забезпечення потреби потенційного страхувальника у страховому захисті на підставі договору страхування» [2]. Відповідно до підпункту 5 пункту 1 ст. 1 Закону України від 12.07.2001 р. № 2664-III «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг», «фінансова послуга – це операції з фінансовими активами, що здійснюються в інтересах третіх осіб за власний рахунок чи за рахунок цих осіб, а у випадках, передбачених законодавством, – за рахунок залучених від інших осіб фінансових активів, з метою отримання прибутку або збереження реальної вартості фінансових активів» [19]. До цивільно-правових засобів механізму цивільно-правового регулювання фінансових послуг належать норми цивільного права, які закріплюють правила поведінки суб'єктів цивільного права, юридичні факти, які конкретизують та індивідуалізують модель поведінки учасників правовідносин. При наданні страхових послуг таким юридичним фактом є укладання договору страхування, що породжує відповідні цивільні правовідносини його суб'єктів та наділяє їх відповідними правами та обов'язками.

Висновки і пропозиції. Регулювання страхових відносин відбувається за допомогою цивільно-правового механізму, від якого будується відповідна поведінка учасників суспільних відносин в рамках юридичних норм. Вивчення питань, пов'язаних із поняттям механізму правового регулювання, займались багато українських вчених в рамках різних теорій без визначення єдиного концепту. Здебільшого фокусувались на особливостях механізму правового регулювання окремих видів цивільних відносин, наприклад договірних (С. О. Погрібний), відносин із надання послуг (Н. В. Федорченко), залишаючи поза увагою цілий комплекс інших, серед яких є страхові правовідносини. На нашу думку подальше дослідження цивільно-правового регулювання страхових відносин слід зосередити на його елементах: нормах права, закріплених в цивільному законодавстві, або витікаючих з договору страхування; визначенні індивідуальних прав та обов'язків учасників договірних відносин в сфері страхування; процесу реалізації закріплених в договорі прав та виконання належних обов'язків; можливості захисту суб'єктивних цивільних прав за умови їх порушення. Особливу увагу треба зосередити на дослідженні договору страхування, як виду цивільно-правових договорів та універсальної форми правового регулювання страхових відносин. Також необхідно, на нашу думку, серед договорів страхування, виділити найтипівіші форми, відповідно до об'єкту страхування і закріпити його на законодавчому рівнях. Що ж до зміни в визначенні поняття страхування з цивільно-правових відносин на правовідносини, вважаємо ці зміни не суттєвими, адже доведено, що страхові відносини здебільшого регулюються цивільно-правовими засобами, хоча ці зміни породжують запитання і не сприяють чіткому розумінню правових понять.

Список використаних джерел:

1. Закону України «Про страхування» від 07.03.1996 р. № 86-96 ВР URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/85/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 02.07.2023р.)
2. Закону України «Про страхування» від 01.01.2024 р. № 19-09 ВР URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1909-20#Text> (дата звернення: 02.07.2023р.)
3. Невестюк С. В. Механізм цивільного процесуального регулювання : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Невестюк Сабіна Василівна. Київ, 2016. 210 с.
4. Яроцький В. Л. Цінні папери в механізмі правового регулювання майнових відносин (основи інструментальної концепції): монографія. Харків: Право, 2006. С. 245.
5. Сімутіна Я. В. Щодо механізму правового регулювання трудових відносин у сучасних умовах. *Часопис Київського університету права*. 2015. № 3. С. 188–192. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkup_2015_3_46. (дата звернення: 03.07.2023р.)
6. Погрібний С.О. Механізм та принципи регулювання договірних відносин у цивільному праві України: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2009. 412 с.
7. Федорченко Н.В. Зобов'язання з надання послуг у цивільному праві України: теоретико-правові засади: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2015. 443 с.
8. Пленюк М.Д. Юридичні факти як підстави виникнення цивільно-правових зобов'язань (теоретичні та практичні засади): дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2017. 426 с.
9. Сенюта І.Я. Цивільні правовідносини у сфері надання медичної допомоги в Україні: питання теорії і практики: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2018. 500 с.
10. Міловська Н.В. Теоретичні засади цивільно-правового регулювання договірних відносин зі страхування: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2019. 515 с.
11. Цивільне право України: Особлива частина: підручник / за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової, Р. А. Майданіка. К.: Юрінком Інтер, 2010. 1176 с.
12. Цивільне право України : підручн. / Ч.Н. Азімов, М.М. Сібільов, В.І. Борисова та ін. ; за ред. Ч.Н. Азімова. Х.: Право, 2005. 568 с.
13. Лідовець Р.А. Змішані договори в цивільному праві України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 «Цивільне право; цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право». Р.А. Лідовець. Львів, 2005. 20 с
14. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 435- IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 02.07.2023).
15. Ємельянчик С. Послуга в цивільному праві. *Підприємництво, господарство і право*. 2005. № 3. С. 105–108.
16. Дроздова Н. В. Договір про надання фінансових послуг у цивільному праві України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. К., 2005. 24 с.
17. Резнікова В. В. Сутність категорії «послуга»: аналіз існуючих концепцій. *Вісник господарського судочинства*. 2009. № 1. С. 58–68
18. Про захист прав споживачів: Закон України від 12.05.1991 р. № 1023-ХІІ URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12#Text> (дата звернення: 12.07.2023)
19. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг: Закон України від 12.07.2001 р. № 2664-ІІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2664-14#Text> (дата звернення: 12.07.2023)
20. Берназ – Лукавецька О. М. Страхове право: навчальний посібник для аудиторного і самостійного вивчення курсу / кол. авт.; за ред. проф. Є.О. Харитонова, проф. І.В. Давидової, доц. В.О. Токаревої. О., 2022. С. 44-70.